

ءشادى جاڭگىر ۇلى

ابرلاي خان



شىنجاڭ خالىق باسپاسى

图书在版编目(CIP)数据

阿布莱可汗的传说:哈萨克文/夏德·江格尔 著。

乌鲁木齐:新疆人民出版社,2000.6

ISBN7-228-05851-8

I. 阿... II. 夏... III. 叙事诗—中国—近代—哈萨克语
(中国少数民族语言) IV. I222.75

中国版本图书馆CIP数据核字(2000)第33555号

阿不莱可汗的传说(哈萨克文)

(叙事长诗)

夏德·江格尔 著

新疆人民出版社出版

(乌鲁木齐市解放南路348号 邮政编码830001)

新疆新华书店发行

新疆人民出版社微机室排版

新疆科技情报 印刷厂印刷

787×1092毫米 36开本 6印张 2插页

2000年8月第1版 2000年8月第1次印刷

印数:1—3000

ISBN7-228-05851-8/I·2169 定价:9.00 元

جاۋاپتى رەداكتور : تولىگەن قامزا ۇلى
رەداكتور : ازامات سقاق ۇلى
جاۋاپتى كوررەكتور : ءجازىرا قالى قىزى
پايداش زەينەلقان قىزى
مۇقاباسىن جوبالاعان : شاتتىق اڭسا

ابلاي خان



شىنجاڭ خالىق باسپاسى باستىردى
(ئۆزىمىز قىلالى ، وڭتۇستىك ازاتتىق كوشەسى 348 - ئۇلا)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتاپ دۇكەنى تاراتىلدى
خالىق باسپاسىنىڭ كومپيۇتەر بولىمىدە تەرىلدى
شىنجاڭ ئىلىم - تەخنىكا مالىمەتتەرى باسپا زاۋودىدا باسلىدى
فورمات 36 / 1 1092 × 6،787 باسپا تاباق
2000 - جىل 8 - ئاي ، 1 - باسپاسى
2000 - جىل 8 - ئاي ، 1 - باسلىقى
تېراجى : 3000 — 1

ISBN 7—228—05851—8/I • 2169

باغاسى : 9 سوم

مازمۇنى

1		ابلايدىڭ ارعى اتالارى
6		ابۇلغايزدى مارايىم ۋازىردىڭ شەيت قىلغانى
22		مارايىمنىڭ خاندىق قۇرغانى
32		ابلايدىڭ جاستىق كەزى
49		ابلايدىڭ قالماقتى قاشىرغانى
58		ابلايدىڭ خان بولغانى
64		ابلايدىڭ ۇرگەنىشكە بارغانى
85		جورىق
114		ابلايدىڭ قالماق سەرىش باتىردى ولتىرگەنى
124		ابلايدىڭ جاۋ قولنا تۇسكەنى
168		ابلايدىڭ چىڭ پاتشالىعىنا ەلىشى جىبەرگەنى
177		ابلايدىڭ ەلىنە قايتقانى
184		ابلايدىڭ ازىرەت سۇلتانغا زىاراتقا بارغانى
188		قوۋانغا اتتانۇ
192		ابلايدىڭ تاشكەنتكە بارغانى
198		ابلايدىڭ سامارقانغا بارغانى
200		ابلايدىڭ دۇنيەدەن ۇتۋى

ابىلاي ھەل

(تارىحات)

ابىلايدىڭ ارعى اتالارى

بەلگىلى ابىلاي سۇلتان — قازاق خانى ،
قانئاسى پاتشالاردىڭ بىلەدى ونى .
بۇل ۋاقتا كۆپشىلىككە ءمالىم ەمەس
جازىلعان ابىلايدىڭ تارىختارى .

ويلادىم سونىڭ ۇشىن كوڭلىمە الپ —
تارىحن كىتاپ ەتسەم مەن شىعارىپ .
ءار كىسى سوندا بالكىم بىلەر ەدى
اقىردىڭ ۋاقىتئاشا باقى قالپ .

ءام ۇزىم خان اۋلەتى بولعان ۇشىن
ايتپاققا كوڭلىم كەتتى قىلغان ءىسن .
موينىنا بالاسىنىڭ ءلازم بولار
اتقارماس اتاسىنىڭ ءار جۇمىسن .

بۇل جازعان ابىلاي خاننىڭ تارىحاتى ،
ۇش ءجۇزدىڭ بالاسىنىڭ ھىكاياتى .

وسى عاسىردىڭ باسىندا جازىلعان بۇل داستان كەيىر اتاۋلارىنا
تۇسىنىڭ بەرىلە ، ءىشنارا اتاۋلارى وزگەرتىلە باسىلىپ وتىر .

ابلايدىڭ زامانىداي دۇشپاندارىن
مۇقاتىپ كورگەن مەمەس قازاق خالقى .

اۋەلدەن ايتىلماسا قايسى ءبىر ءىس ،
اقىرىن وڭاي بولماس جىلدام ءبىلىس .
شىڭعىستىڭ حان ۇعىلى بولعاندىعىن
بۇل جەردە ءلازىم ەدى ءمالىم قىلىس .

جوشى حان بىرەۋى ەدى ءتورت ۇعىلىنىڭ ،
شىڭعىستان اجال جەتىپ ۇلدى بۇرىن .
جوشىدان سەگىزدەيىن بالا تۋىپ ،
ارتىنان حان كوتەردى باتۋ ۇعىلىن .

باتۋ حان زامانىدا كوپ ءىس قىلدى ،
جۇرت اشىپ قوسىنىمەن تىنباي ءجۇردى .
رۇسىيا استاناسى ماسكەۋدى الپ ،
حۇكىمىنە مالورۇس ① پەن پولشا كىردى .

ۋەنگرىيا باسىپ الدى ماملاكاتىن ،
بالقاننىڭ باعىندىردى تامام خالقىن . . .
البان مەن ماكەدونىيا مۇلكىن الپ ،
ادىراتتىڭ ② تەڭىزىنە باردى جاقىن .

باتۋدىڭ جۇرت الماقتان كوڭىلى تىنىپ ،
دۇنيەدەن ۇتىپ كەتتى ماڭگى ءجۇرىپ .

① مالورۇس — ۋكرائىنانىڭ مەرتەدەگى اتى .

② ادېرات — ادېرات تەڭىزى .

بور كە دەپ ات قويىلعان جوشى ۇعلى
حان بولدى باتۇدان سوڭ تاحقا ۇمنىپ .

كوڭلىنىنە دوس تۇتار - دى ۇسلام ۇدىنىن ،
ويلار - دى كالىما ايتىپ كىرمەكتىگىن .
وڭاشا ۇبر عالمىدى شاقىرىپ اپ
سۇرايدى ساۋال ەتىپ ۇدىنىنىڭ سىرىن .

ول عالم شارىعاتتىڭ بۇيرىغانىن
قالدىرماي تارتىبىمەن ايتتى ۇبارىن .
ىلگەرگى كۇپىرلىكتىڭ ۇبارى كەتىپ ،
حاق ① نۇرى ورىن كوڭلىنىدە ونىڭ .

كالىما تاۋحيا ايتىپ دىنگە كىرىپ ،
قايتاردى ول عالمىدى سىلىق بەرىپ .
ات قويغان توقايتەمىر دىنىسىنە
مۇسىلمان بولغاندىن ايتتى كەلىپ .

توقايدىڭ كوڭلى كەتىپ تۇردى دىنگە ،
قوسىلدى اعاسىمەن بولپ بىرگە .
اللا ۇبر ، مۇحامەت حاق پايعامبار دەپ
شاھادات ، كالىماسىن ② الدى تىلگە .

شىڭخەستىڭ بار اۋلەتى دىنگە كىردى ،
اۋەلى توقايتەمىر ، بور كە ەدى .

① حاق — اللا ماعىناسىندا .

② شاھادات ، كالىما — مۇسىلمان ۇدىنىنىڭ عاشقى ساۋاتتارى .

بىلايى ەل ۋە دىننىڭ جولىنى اشقانى ۋەشنى
بوركەگە ” باراڧا “ دەپ ەسىم بەردى .

بۇل ۋەسوزدىڭ ماعىناسى بار ۋەبىزدىڭ تىلدە ،
ايتىلار خالىق اۋزىندا وسى كۇندە .
خانىمىز خاق جولىنا كىرگەندىكتەن
” بەرەكە “ دەپ ايتادى كىرسە دىنگە .

خالىقنا ۋەتۇسىندىردى خاقتىڭ ۋەدىنى ،
دىنگە ەندى قانشا ادامدار الپ ۋەتىلىن .
كەيىنگى وزبەك خانىڭ زامانىدا
مۇسىلمان بولغان ەدى ۋەبارى مۇنىڭ .

جوشىنىڭ اۋلەتىنىڭ تۇرغان جەرى —
دون ، ەدىل ، بۇلغار ، قىرىم ، كاۋكاز ەدى .
جەتسۇ ، سەمەي ، تورعاي ، اقمولامەن
ۋەبىرشەتى خىۋا ، بۇقار ① مۇلكى دەر — دى .

ۋەكىمىنە بىرەۋىنىڭ تۇرماي قاراپ
ار ۋەبىرى خان بولۇدى قىلدى تالاپ .
تاح ۋەشنى ۋەبىر — بىرىمەن دۇشپانداسىپ
اجراسىپ كەتپەگىنە بولدى ۋەساباپ .

جازىلغان بارشاسىنىڭ تارىخى بار ،
ۋەزىنىڭ اۋلەتتەرى ۋەبىلىپ تۇرار .

① خىۋا ، بۇقار — سول تۇستاعى ۇساق خاندىقتار .

جوشىنىڭ توقايتەمىر اتتى ۇعلى
وزىنە تىگەن ەلگە ھاندىق قۇردى .
دۇنيەدەن توقايتەمىر وتكەننەن سوڭ
ۈز تەمىر ورنىن باسىپ تاققا ۇمىندى .
دۇنيەدەن وتكەننەن سوڭ ۈز تەمىر ھان
ورنىنا ھان بولدى ونىڭ ۇعلى تومعان ،
ودان سوڭ قۇتلىقتەمىر ھاندىق قۇرغان .

ودان سوڭ التەمىر ھاندىق ەتتى
ودان سوڭ تەمىر قۇتلىق تاققا ۇتتى .
ودان سوڭ مۇھامەت ھان پاتشا بولپ ،
ودان سوڭ جاقىپ سۇلتان قولى جەتتى .
ودان سوڭ شۇاق سۇلتان تاققا ۇمىندى ،
ونىڭ دا ماڭغىشلاققا ① ۇكىمى ۇجۇردى ،
ودان سوڭ ماحمۇت سۇلتان بىلىك قۇردى .

ھان بولدى دىنمۇھامەت بۇقاراعا ،
ودان سوڭ جانمۇھامەت ھان بولدى ، ەنە .
ودان سوڭ يىمانقۇلى داۋرەن ۇسۇرپ ،
ودان سوڭ ابدۇللا ھان بولدى جانا .

ودان سوڭ نۇرمۇھامەت ھان بولدى كەز ،
ودان سوڭ تاققا وتىردى ابدۇل ەزىز .
ودان سوڭ ۇسۇبھانقۇلى پاتشا بولسا ،
ودان سوڭ ورنىن باستى ەبۇلغايىز .

① ماڭغىشلاق — كاسپى تەڭىزىنىڭ شىعىسىنداعى اۋماق .

ابۇلفايىزدى ماريىم ءوازىردىك شەرىت قىلغانى

اتتارى جوعارىدا ايتىلغان بۇل ،
باغزىسى ءبىر - بىرىنە اتا - ءىمل .
ءىنسىن باغزىلارى ءۆالى قىپ ،
ورىنىنا وتىرماغىن كورگەن قابىل .

اتاسى ءسۇبىخانقۇلى ءراھلات ① ەتتى ،
ورىنىنا ون ەكىدە فايىز ءۇتتى .
شارسابىر ، شارجۆي ، عىرات ، قارشىعۇزار ،
سامارقانت ، حودجەنتكە ءۇكىمى كەتتى .

پاتشالىق سالتاناتپەن قامسىز ءجۇرىپ ،
دۇنيەنىڭ قىزىغىنا كوڭلى تىنىپ ،
بۇقارادا خاندىق قۇرىپ وتىرار - دى ،
ءار ءۇلت ءبىر شاھارگە حاكىم قىلىپ .

پىرانددا پاتشا ەدى بىرەۋ جانە ،
قويىلغان ءنادىر شا دەپ ەسىمى انە .
ۋاقتىنىدا سايىپقىران پاتشا بولپ ،
كوپ ەكەن اسكەرىندە قۇۋات - شاما .

① ءراھلات — دۇنيەدەن ءۇتۈمەنسىنىدا .

بار ەدى اترابىندا پاتشا مەن خان ،
خالقنا ۇكىمى ءجۇرپ باعىندىرعان .
وزىنە بىرنەشەسىن باعىندىردى ،
ۇرىسىپ جەڭىپ الدى قايرات ءبلان .

جاھانگەر بولماقتىقتى اۋەس ەتپ ،
ويلاندى كوڭىلىنە قىيال كەتپ ، —
ۇكىمىمە بۇقارانى كىرگىزەيىن ،
اسكەرمەن باسىپ بارىپ كۇش كورسەتپ .

مۇنى ويلاپ قاۋىمىنا حابار قىلدى ،
قانشا مىڭ قىزىلباستان ① اسكەر جىدى .
اسپابىن قارۋمەنەن دايار ەتپ ،
بارماققا بۇقاراما جولعا ءجۇردى .

ەستىپ ءبۇلغايز نادىر جاينى ،
ۇستىنە اسكەر الپ كەلمەكتەرىن ،
وزىنىڭ اترابىنا حابار بەرىپ ،
ۇرىسقا دايارلاندى جاساپ قامىن .

سويلەستى بۇقار خالقى كەڭەس قۇرىپ ،
دۇشپانمەن ۇرىسپاقتا شتە ءتۇرىپ .
مەكەمدەپ داربازاسىن كومدىرەدى ،
كوڭىلىنە ءنادىرشادان حاۋىپ كىرىپ .

① قىزىلباس — پارىسى جۇرتى ماعىناسىندا .

ئەندىر شا اسكەرىمەن كەلدى باسپ ،
ساپ تۈزەپ بۇقاراعا جاقىنداسپ .
جاساقپەن ^۱بۇلغايىز شتە تۇردى ،
ھاۋىپ ەتىپ داربازانى شىقپادى اشپ .

مىلتىقتى ەكى جاقتان اتىپ تۇردى ،
اجالى جەتكەندەردىڭ ^۲بارىن قىردى .
تىنباستان كۈندىز - ^۳تۇنى مىلتىق اتىپ ،
بۇقاردى ^۴بىر جىل قاماپ ۇرس قىلدى .

اسكەرى ^۵ئەندىر شاننىڭ بۇلاردان كوپ ،
كوپتىكتەن تۇرار ەدى قۋاتى كەپ .
^۶ار كۈنى داربازانى قاماۋشى ەدى ،
قايتسەك تە قاقپانى اشپ كىرەمىز دەپ .

اسكەرى بۇقارانىڭ شتە تۇرىپ ،
كىرۋگە قويماس ەدى وق ، تاس ۇرىپ .
تىسقارى ^۷بىر مارتەبە شىعارماستان
اھۋالىن تۇرار ەدى قىيىن قىلىپ .

بۇقارا ^۸شاھارىنىڭ ازىقتارى
تاۋسىلدى ادا بولپ ^۹تامام ^{۱۰}بارى .
اتىراپتان ساتىپ الپ كەلە تۇعىن
جوق ەدى شىغۇننا ەش ^{۱۱}ماجالى ① .

①. ^{۱۱}ماجال — مۇمكىندىك ، نىقتىمالدىق ماعىناسىندا .

اقىرى لاج تاپپاي خالقى بۇقار ،
پاتشاعا ءابۇلغايىز اربىزدانار .
دۇشپانمەن ۇزاق تۇرىپ ۇرىسپاققا
ازىقتىڭ تاۋسىلعانىن ەتتى ءىزھار ①

دەپ ايتتى ، — نادىر شامەن ءىبىتىم ءجۇرىپ ،
ءسوز ايتساق قارايمىز دەپ ءبىز ءبىلدىرىپ .
شكەرى بۇقاراعا كىرگىزگەنمەن
پاتشالىق قۇرا المايدى مۇندا تۇرىپ .

كوڭىلىندە جاھانگەرلىك ھاۋاسى ② بار ،
قارادىق دەپ ايتقانعا ماقۇل بولار .
شاھارىنە بۇقارانىڭ زىيان تىمەس ،
مۈلكىڭىز وزىڭىزدە باقى قالار .

خالقنىڭ ءابۇلغايىز خالىن ءبىلدى ،
ايتىلعان ءمۇدداعاسىن ③ قابىل كوردى .
اسىلدىن نەشە ءتۇرلى تارتۋ الپ
بارسىن دەپ ەلشىسىنە خان بۇيردى .

ءشاھاردان بەرەتىنن ايتىپ جانە ،
بۇل اربىز ءمالىم بولدى ءنادىر شاعا .
تالاۋ مەن ولتىرمەكتەن امان ەتتى
بۇقارا ولكەسىنىڭ ءبارىن سوندا .

① ءىزھار — ءبىلدىرۋ ، ايتۋ ماعىناسىندا .

② ھاۋا — ۇمت ، نىيەت ماعىناسىندا .

③ ءمۇدداعا — ماقسات ، وي ماعىناسىندا .

امان - ساۋ بارغان ەلشى كەلدى قايتىپ ،
ءبىلدىردى ءنادىرشانىڭ ءامرىن ايتىپ .
ءشاھارغا قۇرمە تىپەنەن كىرگىزىلدى ،
شاتتىعى بارشا جۇرتتىڭ ابدەن ارتىپ .

نادىرگە ءبۇلغايىز تاعىن بەردى ،
خالقى مەن اسكەرى ونىڭ ۇكىمىنە ەندى .
ءسوز ايتىپ ، قايسى ءتۇرلى پارمەن ەتسە
بارشا جۇرت قۇلدىق ەتىپ تۇرار ەدى .

شاح بولپ بۇقارادا ءنادىر تۇرىپ ،
وتىردى امىرلەرمەن سۇحبات قۇرىپ .
بار ەدى ءبۇلغايىز حاندا ءبىر قىز ،
اق جۇزى تولعان ايداي — كورمەككە كوز .
بۇل قىزدى الماق ۇشىن كوڭىلى كەتىپ
ءنادىرشا جاۋشى سالپ ، ايتادى ءسوز .

سودان سوڭ بۇقارانىڭ كاتتالارى ①
جىنالىپ اقىلداسىپ ءتامام ءبارى ،
لاجىسىز ايتقان ءسوزىن قايتارا الماي
قىز بەرىپ كۇيەۋ ەتتى ءنادىرشانى .

شاتتىعى ءنادىرشانىڭ ەلدەن ۇتتى ،
قىزدى الپ ، قازىلارى نەكەلەتتى .
حيۋانى اسكەرمەنەن جۇرمەك بولدى ،
كوڭىلىنە جاۋگەر شىلىك تاعى جەتتى .

① كاتتا — دو كەي ، جويان ، مىقتى ، بىلىكتى ماعناسىندا .

وزمەن العان قىزىن كەتتى الپ ،
ۋزاتتى ءابۇلڧايزىر برزالانىپ .
مارايم اتتى ءۋازىرىن قوسىپ بەردى ، —
قىزىمدى اپارىپ سال امان بارىپ .

حيۋانى ءنادىر پاتشا باردى جانا ،
حيۋادا ۇرسىپاققا جوق قوي شاما .
الدىنان تارتىۋ الپ قارسى شىعەپ ،
حالقىنىڭ باعىن ەتتى ءبارىن ءامما .

حيۋاغا اسكەرىنە تۇگەل بەرىپ ،
يرانغا ءجۇرىپ كەتتى قۇمغا ەنىپ .
ماشات دەپ ات قويىلعان پايتاھتىنا^①
وتىردى جەڭسىپەنەن قايتىپ كەلىپ .

مارايم نادىر شامەن بىرگە وتىردى ،
مەھراملار^② قاتارىندا قىزمەت قىلدى
قىزمەتى وزگەلەردەن وتىڭكەرەپ ،
كۈنبە — كۈن مارتەبەسى ارتىق بولدى .

اقىرى بىيىكتىڭى استى سونداي ،
الدىندا ءنادىر شانىڭ ەشكىم تۇرماي ،
جاتقىزىپ جالعىز ۇزى تۇرعىزار — دى
وزگەنى بۇل قىزمەتكە كەرەك قىلماي .

① پايتاھت — استاناماعىناسىندا .

② مەھرام — سەنىمدى كىسى ماعىناسىندا .

ئادىردىڭ اسىپ كەتپ زالىمدى ،
 ھالىقتىڭ رەنجۈلى ئار ئېرى كۈنى .
 زورلىق پەن قىاناتىنا شىداي الماي ،
 جۇرەر — دى ولتېرسەك دەپ قالاي مۇنى .

اقىرى ئار تاراپقا كۈش بولسىپ ،
 شىنە اق سارايدىڭ ادام كىرىپ ،
 كەڭسەپەن وڭاشا ۋىدە وتىرعاندا
 ۋلتىردى ئادىرشانى قاتىل ① قىلىپ .

وردانىڭ دۇنيە — مالىن تالاندىردى ،
 شىندە مارايىم سۇم بىرگە جۇردى .
 قولىنا ئادىرپاتشا اتىن جازغان
 مارايىم مۇرىن ۇرلاپ تۇسۇرۋلى .

شاتتىغى مارايىمنىڭ ابدەن اسىپ ،
 سول مۇردى اق قاعازغا الدى باسىپ .
 ارتىنا قايتىپ سودان قاراماستان
 شاھارىنە بۇقارانىڭ كەتتى قاشىپ .

تەزدەتىپ بۇقارغا جەتپ كەلدى ،
 فايزىدىڭ سالەم بەرىپ جۇزىن كوردى .
 — قىزبەنەن كۈيەۋ بالاڭ سالەمەت ، — دەپ ،
 ايلامەن جالغان سويلەپ ھابار بەردى .

① قاتىل — قاستىق ماعىناسىندا .

پاتشانىڭ قىز ، كۈيەۋدەن كوڭلى تىنىپ ،
ۋازىر مەن وتىرىستى سۇچىيات قۇرىپ .
فايزدى ايلامەنەن ولتىرمەككە
بۇزىلدى مارايىمغا قىيال كىرىپ .

مىر - اراب دەپ اتالغان مەدىرەسەنىڭ ①
ئىر مولدا وتىرار - دى شىندە ونىڭ .
سول ۋىزى مارايىمنىڭ جاقىنى ەدى ،
جاسىرماي ايتاتۇغىن شىكى سىرىن .

مارايىم مەدىرەسەگە ئىر كۈن كەلىپ ،
مولدانىڭ قۇجىراسىنىڭ ② شىنە ەنىپ ،
ئادىردىڭ ئورنىن الپ كەلگەندىگىن
ئىلدىردى باستان - اياق خابار بەرىپ .

— ورنىنا بۇل جۇمىسىم مەنىڭ كەلسە ،
ئىر قۇداي جاردەم ەتىپ ، داۋلەت بەرسە ،
قالاغان ئۇداغاڭدى سىتەر ەدىم ،
مەن ايتقان ۋادەگە كوڭلىڭ سەنسە .

مولدەكەڭ قابىل ەتىپ ونىڭ ئسوزىن ،
بەل بايلاپ ، دايار ەتتى قىزمەتكە ۋىزىن .
— مەن سەنىڭ ايتقانڭدى سىتەيمىن ، — دەپ ،
ئىلدىردى ، — سەنەبەر ، — دەپ سىر ، مىنەزىن .

① مەدىرەسە — ئىدىيە مەكتەپ .

② قۇجىرا — ئۆي ، بولمە ماعىناسىدا .